

מסרים חינוכיים²

נחמה ליבוביץ בולטת בכך שפרשנותה ועיוניה על הפרשיות אינם נעצרים רק בנייתוח של דברי התורה, אלא ממשיכים גם להעלאת מסרים חינוכיים, ולעיתים עיקר העיונים בפרשה מכוונים למסרים אלו. נחמה ליבוביץ הולכת בזה בדרך הרמב"ם, שכותב בפירושו על המשנה בסוף מסכת ברכות "לולי אשר כוונתי כשיבוא זכר דבר בעניין האמונה לבאר בו מעט, כי יקר בעיני ללמד עיקר מעיקרי הדת והאמונה יותר מכל אשר אלמדו". כלומר, לצד החשיבות הרבה שייחס הרמב"ם לפירוש עצם דברי המשנה, הדגיש בכל מקום שהיה שייך ומתאים להקשר הפרשני **לשלב מסרים אמוניים וחינוכיים**. דבר זה מצוי לא רק בפרשנות על המשנה עצמה, אלא גם בהקדמותיו החשובות של הרמב"ם לפירוש המשניות כולן (בהקדמה המכונה "הקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה") וכן בהקדמתו האמונית לפרק "חלק" (הפרק האחרון של מסכת סנהדרין) ובהקדמתו היסודית למסכת אבות (המפורסמת בכינויה "שמונה פרקים לרמב"ם").

אחת הדוגמאות לכך היא בהצגת הפרשנות לאיסור "לא תחמוד" המופיע בספר שמות (כ, יג) ולאיסור "לא תתאוה" שבספר דברים (ה, יז). נחמה ליבוביץ מסבירה, לאור דברי רבי אברהם אבן עזרא, שהציווי על הלב נובע מהחובה של האדם לחנך את עצמו לכך שרכוש זולתו הוא "מחוץ לתחום" עבורו, וממילא לא יחמוד את אשר לרעהו. כלומר אלו ציוויים המלמדים על **חובת החינוך האישי**.

לאור דברי בעל "הכתב והקבלה" מוסיפה נחמה ליבוביץ שגם מצוות "ואהבת את ה' אלוהיך" היא מצווה המוטלת **על העולם הרגשי**, וממנה נובעת דרך להתמודד עם תאוות הלב. מי שממלא את ליבו באהבת ה' בכל נפשו ולבבו, לא יעלו על לבבו מחשבות זרות וחומדות.

גם **מצוות אהבת ה'** קשורה ליכולת של האדם **לחנך עצמו לאהבת ה'** על ידי **עיון בתורה ה' ועל ידי הסתכלות בגדולת מעשי ה'**. כך רואים מדברי הרמב"ם בתחילת הלכות יסודי התורה (פרק ב, הלכות א-ב):

2 מתוך: פרקי נחמה - נחמה ליבוביץ ספר זכרון לנחמה ליבוביץ, הוצאת הסוכנות היהודית, המחלקה לחינוך יהודי ציוני, המחלקה לחינוך יהודי ציוני, ספריית אלינר, ירושלים, תשס"א; "היבטים חינוכיים בפרשנות", מנחם בן-ישר, עמ' 351-352, בתוספת הרחבות ועיונים.

כתיבה: דבורה רוזנברג | הממונה על חינוך לחיים במשפחה

בחמ"ד

קהל היעד

על-יסודי

מבוא

נחמה ליבוביץ הייתה דמות מופת בעולם התורה והחינוך הדתי בארץ ישראל המתחדשת. בכתיבתה ובהפצת לימוד התנ"ך היוותה מגדלור תורני, רוחני וחינוכי להמוני תלמידים ותלמידות, צעירים ומבוגרים כאחד. נחמה שימשה דוגמה לאהבת תורה, שקידה על לימוד תורה יומיומי ומסירות נפש לשמירת התורה, להגדלתה ולהרבצתה בכל מרחבי הארץ מתוך ענווה והסתפקות במועט באורחות חייה. ננסה ללכת בעקבות דמותה וללמוד ממנה לתפיסת עולמנו ואורחות חיינו כיחידים וכחברים במשפחה.

"צֵאי לָךְ בְּעֶקְבֵי הַצֵּאן וְרַעֲי אֶת גְּדִיתְךָ עַל מִשְׁכְּנֹת הָרָעִים" - "כלומר לכי לך בדרך האבות, כשם שאברהם יצחק ויעקב בטחו בי ולא עזבתים ולא נטשתים [...] עשי מעשיהם ותושעי [...] בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך - לאחר שתלכי בדרכיהם ותראי שביליהם שדרכו הצדיקים ותעשי כמעשיהם ותרעי את בניך, על משכנות הרועים - בבתי כנסיות ובבתי מדרשות".

(מדרש לקח טוב על שיר השירים)

ביחידת לימוד זו ננסה להתבונן בפרשנותה ובכתיבתה של נחמה ליבוביץ ז"ל, תוך התייחסות לסוגיות בחינוך לחיים במשפחה. כתיבתה של נחמה ליבוביץ רחבה ועוסקת בכל תחומי החיים באופן מובנה ועמוק. ביחידה זו יוצע מעט מעושר זה לטובת היכרות מעמיקה יותר עם דמותה, הגותה החינוכית וכתיבה¹.

1 הדברים נכתבו על בסיס מאמרים מתוך הספר פרקי נחמה - נחמה ליבוביץ, ספר זכרון לנחמה ליבוביץ (הוצאת הסוכנות היהודית, המחלקה לחינוך יהודי ציוני, ספריית אלינר, ירושלים, תשס"א) עורכים: משה ארנד, רות בן מאיר, גבריאל חיים כהן, בתוספת הרחבות ועיונים.

שאלות תוכן

- כיצד ניתן לקיים את מצוות "לא תחמוד" לפי דברי רבי אברהם אבן עזרא?
- לפי הרמב"ם, מהי הדרך לעורר בלב האדם את אהבת ה' ואת יראתו?
- לפי המהר"ל מפראג, מהו הטעם העיקרי לקיום המצוות?

יישום חינוכי - מה נוכל ליישם בחיינו מתוך הדברים?

- כיצד לדעתכם ניתן ליישם את הדרכותיה של נחמה ליבוביץ במלאכת החינוך במשפחה ובבית הספר?
- הרמב"ם כתב שהדרך להגיע לאהבת ה' היא על ידי התבוננות במעשי ה'. חשבו על כמה אפשרויות שבאמצעותן ניתן לחוות חוויות של "מה רבו מעשיך ה'".
- כיצד ניתן לשלב במשפחה ובבית הספר פעילויות של צדקה ומסרים של מעלת הצדקה?

הקניית הרגלים והזדהות³

נושא חשוב שנחמה ליבוביץ עסקה בו היה הדרך לכוון את התלמידים והמתחנכים לקיום מעשי של המצוות והליכה בפועל בדרכי התורה. נחמה דגלה בהתמקדות בהכוונה לעשייה, ופחות השקיעה בתחום ההסברה והשכנוע. את הדרך הזאת שאבה מהדרכתו של הרמב"ם בהקדמתו המפורסמת למסכת אבות, המכונה "שמונה פרקים לרמב"ם". נחמה האמינה כי העמדת החניך והילד בדרך מעשית של טוב ויושר תכוון אותו להזדהות לצד קיום בפועל של חיי יושר והוספת טוב. הרמב"ם ביאר בהקדמה הנ"ל שפרעה מנע מעצמו את יכולת הבחירה בטוב על ידי כך שהוא בחר פעם אחר פעם ללכת בדרכי רשע ולא לשמוע לרצון ה'. וכדברי הרמב"ם שם:

"ואם תאמר: ולמה דרש ממנו לשלח את ישראל פעם אחר פעם, והוא מנוע מזה, והיו חלות עליו המכות והוא עומד במיאונו - כמו שאמרנו שהוא נענש שיעמוד במיאונו - ולא היה לו לדרוש לשווא מה שאינו יכול לעשותו? הנה זה גם כן היה לחכמה מאת ה', להודיעו, כי אם ירצה ה' לבטל בחירתו - יבטלה. ואמר לו: אני אדרוש ממך לשלחם, ואילו היית משלחם היית ניצול, אבל אתה לא תשלח עד שתאבד. והיה צריך הוא להסכים, כדי להראות הפך טענת הנביא שהוא מנוע מלהסכים, ולא היה יכול. והיה בזה מופת גדול, מפורסם אצל כל בני האדם,

3 מתוך: פרקי נחמה - נחמה ליבוביץ ספר זכרון לנחמה ליבוביץ, הוצאת הסוכנות היהודית, המחלקה לחינוך יהודי ציוני, המחלקה לחינוך יהודי ציוני, ספריית אלינר, ירושלים, תשס"א; "התשובה בעיוניה של נחמה ליבוביץ, עיון במגמתם החינוכית של העיונים", מנחם בן-ששון עמ' 361-362, בתוספת הרחבות ועיונים.

"האל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבו וליראה ממנו, שנאמר: ואהבת את ה' אלהיך ונאמר: את ה' אלהיך תירא. והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו? בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול, כמו שאמר דוד: צמאה נפשי לאלהים לאל חי וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה, עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד: כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך, מה אנוש כי תזכרנו ולפי הדברים האלו אני מבאר כללים גדולים ממעשה רבון העולמים כדי שיהיו פתח למבין לאהוב את השם. כמו שאמרו חכמים בענין אהבה שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם".

וכעין זה בספר המצוות כשהרמב"ם מסביר את מצוות אהבת ה' והדרך להגיע לאהבה זו (מצווה ג):

"לאהוב את ה'". היא שציונו באהבתו יתעלה. וזה שנחשוב ונתבונן במצותיו ומאמריו ופעולותיו עד שנשיגהו ונהנה בהשגתו בתכלית ההנאה. וזאת היא האהבה המחוייבת. ולשון ספרי: לפי שנאמר 'אהבת את ה' אלהיך', איני יודע - כיצד אוהב את המקום? תלמוד לומר 'והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך', שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם. הנה בארנו לך שבהתבוננות תעלה בידך ההשגה ותגיע ההנאה ותבוא האהבה בהכרח".

הדגשה חינוכית נוספת היא ביחס לטעמי מצוות - שעל גבי כל הטעמים וההסברים למצוות, הסברים המתחדשים בכל דור ודור - יש לחנך לקיום מצוות משום שכך ציונו ה'. שיטה זו מורחבת ומועמקת בדברי המהר"ל מפראג בספר "תפארת ישראל" (בעיקר מפרק ו ובפרקים שאחריו):

"אבל מדברי חכמים נראה שאין לומר כי המצוות שנתן השם יתברך בשביל המקבל - שהוא האדם, רק הם גזירות מצד השם יתברך, הגוזר על עמו גזירות, כמו מלך הגוזר גזירה על עמו. אף כי האמת כי ימשך מזה - מצד שהוא מקיים הגזירה שגזר עליו - הטוב וההצלחה שאין אחריה הצלחה. מכל מקום אין התחלת הגזירה שנתנה לטוב אל המקבל".

נקודה נוספת שמעלה נחמה ליבוביץ היא החובה לכוון ולסדר את חיינו ואפילו את חיינו המוסריים. את הדירוג המופיע במצוות צדקה שיש להקדים עניי עירו של הנותן לשאר העניים, מכוונת נחמה ליבוביץ להבנה שגם הנטיות המוסריות והכוונות הטובות צריכות להיות מכוונות ועל ידי פיתוח נכון של המעגלים: משפחה, קהילה, לאום עד לחברה האנושית כולה.

כמו שאמר: 'ולמען ספר שמי בכל הארץ', שאפשר שה' יענוש האדם בשימוע ממנו בחירת פועל מה, וידע הוא בזה, ולא יוכל למשון נפשו ולהשיבה אל אותה הבחירה".

נחמה טענה שאם נכון הדבר לגבי ההולך בדרך שלילית, נכון הדבר גם כלפי ההולך בדרכי המצוות והתורה:

"אם נאמין שלכוח הרע יש השפעה כזו, שהרגל עשיית הרע הפך לטבע בלב האדם, למה לא נאמין שגם למעשים טובים ולמצוות השפעה וכוח לשנות את נפש האדם?"

יסוד זה חוזר רבות גם בדברי בעל "ספר החינוך", שכתב ספר על תרי"ג מצוות והשתדל לתת טעם לכל אחת מהן. הדרך שבה הוא מסביר את רוב טעמי המצוות היא ע"פ העיקרון **"שאחרי המעשים נמשכים הלבבות"**. לדוגמה מובאים דבריו במצוות "ועצם לא תשברו בו" (מצווה כ):

"ועל כן בתחילת בואנו להיות סגולת כל העמים, ממלכת כוהנים וגוי קדוש, ובכלל שנה ושנה באותו הזמן ראוי לנו לעשות מעשים המראים בנו המעלה הגדולה שעלינו בה באותה השעה. ומתוך המעשה והדמיון שאנחנו עושים נקבע בנפשותינו הדבר לעולם. ואל תחשוב בני לתפוס על דברי לאמור: למה יצווה אותנו ה' יתברך לעשות כל זה לזיכרון אותו הנס, והלא לזיכרון אחד יעלה הדבר במחשבתנו ולא ישכח הדבר במחשבתנו ולא יישכח מפי זרענו? דע כי לא מחכמה תתפסני על זה ומחשבת הנוער ישיאך לדבר כן. ועתה בני בינה ושמע זה אתה והטה אוזןך ושמע - אלמדך להועיל בתורה ובמצוות.

דע כי האדם נפעל כפי פעולותיו ולבו וכל מחשבותיו תמיד אחר מעשיו שהוא עוסק בהם, אם טוב ואם רע, ואפילו רשע גמור בלבבו וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום - אם יערה רוחו וישים השתדלותו ועסקו בהתמדה בתורה ובמצוות, ואפילו לא לשם שמים, מיד ינטה אל הטוב, ומתוך שלא לשמה בא לשמה. ובכוח מעשיו ימית היצר הרע, כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות. ואפילו אם יהיה האדם צדיק ולבבו ישר ותמים, חפץ בתורה ובמצוות, אם יעסוק תמיד בדברים של דופי - האומר דרך משל שהכריחו המלך ומינהו באומנות רעה, באמת אם כל עסקו כל היום באותה אומנות - ישוב בזמן מן הזמנים מצדקת לבו להיות רשע גמור, כי ידוע הדבר ואמת שכל אדם נפעל כפי פעולותיו כמו שאמרו. ועל כן אמרו חכמינו ז"ל: 'רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות'. כי מתוך הפעולות הטובות אנחנו נפעלים להיות טובים וזוכים לחיי עד. ורמזו על זה כמאמרם (מסכת מנחות דף מג, עמוד ב) 'כל מי שיש לו מזוזה בפתחו וציצית בבגדו ותפילין בראשו מובטח לו שלא יחטא', לפי שאלה מצוות תמידיות ונפעל בהן תמיד. לכן אתה רואה גם רואה מה מלאכתך ועסקיך, כי אחריהם תימשך

ואתה לא תמשכם, ואל יבטיחך יצרך לומר אחרי היות לבו שלם ותמים באמונת אלקים מה הפסד יש כי אתענג לפעמים בתענוגי אנשים לשבת בשווקים וברחובות להתלוצץ עם הלצים ולדבר צחות וכיוצא בדברים שאין מביאים עליהם חטאות ואשמות, הלא גם לי לבב כמוהם, קוטני עבה ממתניהם - ומדוע ימשכוני הם אחריהם? אל בני, השמר מפניהם פן תילכד ברשתם. רבים שתו מתוך כוס תרעלתם ואתה את נפשך תציל, ואחר דעתך זה אל יקשה עליך מעתה ריבוי מצוות בעניין זכירת ניסי מצרים שהוא עמוד גדול בתורתנו, כי ברבות עסקינו בהם נתפעל אל הדבר כמו שאמרנו".

שאלות תוכן

- מהי הדרך העיקרית, לדעת נחמה ליבוביץ, שבה יש לחנך את החניך - האם על ידי הסברה או על ידי הרגלים מעשיים? מדוע?

יישום חינוכי - מה נוכל ליישם בחיינו מתוך הדברים?

- כיצד הוכיחה נחמה ליבוביץ עיקרון זה מדברי הרמב"ם ב"שמונה פרקים לרמב"ם"?
- סכמו בקצרה את דברי "ספר החינוך" ביחס לעיקרון "אחרי המעשים נמשכים הלבבות". הביאו דוגמה מחיי האדם להליכה על פי רעיון זה.
- לאור הדרכותיה של נחמה ליבוביץ, מהו המקום לדוגמה אישית של ההורים בחינוך בבית ובמשפחה?

תביעה לאחריות אישית⁴

נחמה ליבוביץ עוסקת בנושא **האחריות האישית כמפתח מרכזי לשינוי ולתיקון האדם**. דברי התורה בספר בראשית (ד, ז) **"הלאו אם תיטיב שְׂאת וְאם לא תיטיב לַפְתַּח חַטָּאת רִבְּיָן"** מלמדים על יסוד החירות בחיי האדם. על פי ארבעה מדרשים מעלה נחמה מספר הסברים שעל ידם מנסים החוטאים להצדיק את חטאיהם ונפילותיהם או להתעלם מהם.

דרך אחת להסיר את האחריות מהחטא היא על ידי **התעלמות והתכחשות לחטא**. על כך אומר המדרש שהאדם לא יכול להתחמק מאחריותו, הן מכיוון שנוצר שינוי באדם עצמו על ידי החטא, והן מכיוון שהמציות השתנתה בעקבות חטאיו. דרכי התחמקות נוספות הן על ידי **הסרת האחריות בטענה שכוח הבחירה אינו נתון לאדם**. האדם טוען להגנתו שהיצרים הטבעיים בו גורמים לו לחטוא, ולכן אין להאשימו בחטאיו. לחלופין טוען האדם שה' לא

4 **בתוך: פרקי נחמה - נחמה ליבוביץ ספר זכרון לנחמה ליבוביץ**, הוצאת הסוכנות היהודית, המחלקה לחינוך יהודי ציוני, המחלקה לחינוך יהודי ציוני, ספריית אלינר, ירושלים, תשס"א, **"תביעה לאחריות אישית"** אראלה ידגר, עמ' 386-381, בתוספת הרחבות ועיונים.

התערב למענו ולא סייע לו להינצל מהחטא. עוד טענות מתייחסות **לחברה המשפיעה** על האדם ומחייבת אותו להתנהל על פי קודים מסוימים ולעשות מעשי חטא, וכן מטילות את האחריות על מנהיגי העם או מנהיגי החברה.

על כל הטענות הנ"ל עונה נחמה ליבוביץ לאור דברי המדרשים ופרשני התורה כי האדם אינו יכול להימנע מאחריותו על מעשיו, כיוון שניתנה לו **הבחירה** שהיא **המפתח** להתמודדות עם יצריו ולשינוי אורחות חייו.

מכוח החירות נובעת ההכרה שמוטלת על האדם חובת ההתמודדות וההתגברות על יצריו והתיקון והכפרה במקרה של כישלון. העמדת כוח הבחירה כיסוד מרכזי היא חלק מרכזי במצוות התשובה - הווידוי.

הבחירה היא גורם מרכזי לכך שעל ידי וידוי וחרטה נטהר האדם ושב אל ה' אלוקיו. הרמב"ם בהלכות תשובה מסביר כיצד מתוודים - "כיצד מתוודין? אומר אנא ה' חטאתי עויתי פשעתי לפניך ועשיתי כך וכך".

אנחנו רואים שהשלב הראשון בתשובה הוא **קבלת אחריות**, הבנה והפנמה שעל האדם מוטלת מלוא האחריות על מעשיו. חיי האדם אינם מוכתבים על ידי גורל, מוצא, אופי קבוע וכדומה, אלא הוא, בחופש רצונו, בבחירתו, נושא באחריות על מעשיו - כדברי רבי אלעזר בן דורדיא "אין הדבר תלוי אלא בי" (מסכת עבודה זרה דף יז עמוד א). רק מתוך כך ישנה יכולת אמיתית לתקן ולשנות - אם אתה מאמין **שאתה** יכול לקלקל תאמין **שאתה** יכול לתקן. האדם יכול לחדש את חייו ומעשיו מכיוון שבידיו היכולת הבלעדית לקבוע מה יהיו אורחותיו. כך גם מסביר הרב קוק בספר "אורות התשובה" את משמעות הביטויים בווידוי "חטאתי, עויתי, פשעתי" - "בזה הוא מברר לעצמו את חופש רצונו ועוצם יכולתו על סדרי חייו ומעשיו". נראה שכך אפשר להבין את הסיבה שבגללה הביא הרמב"ם בתוך הלכות תשובה את הדיון על הבחירה החופשית.

מכיוון שלאדם ישנה בחירה על מעשיו, יש ערך אמיתי להמשך הווידוי, לחרטה - "והרי ניחמתי ובושתי במעשי". אם האדם היה "לכוד" באופיו, בדרכיו ובמעשיו ללא יכולת לשנותם הייתה חרטתו חיצונית, שהרי בסופו של דבר יחזור האדם לחטאו. אך כיוון שיש לאדם חופש ביחס למצבו, יש לחרטה ערך אמיתי. בתהליך התשובה הרי הוא כאומר "איני קשור כלל לעברי, אין העבר מאפיין אותי באופן מחייב, לא זוהי עצמיותי ורצונותי האמיתיים", ועל כן "עקירת הרצון כעקירת המעשה".

אחר כך עובר הווידוי לשלב נוסף, לקבלה לעתיד - "ולעולם איני חוזר לדבר זה". אחרי שהתברר לאדם שביכולתו לשנות את מעשיו ומעשיו הקודמים לא היו מחויבים, כי כוח שניתן לו מאפשר לו להשתנות, האדם מסוגל לקבל על עצמו שינוי אמיתי כלפי העתיד.

שאלות תוכן

- מהי חשיבותה של אחריות אישית בחיי האדם?
- באילו ארבע דרכים משתמשים בני אדם כדי להסיר מעצמם אחריות אישית על מעשיהם?
- כיצד מתבטאים בנוסח הווידוי מרכיבי האחריות האישית של האדם?
- מדוע המושג "בחירה חופשית" חשוב ליכולת האדם להגיע לתשובה שלמה?

יישום חינוכי - מה נוכל לקחת לחיינו מתוך הדברים?

- מה למדנו מתוך הדברים על האחריות האישית שלנו למעשינו?
- "מיקוד שליטה חיצוני" ו"מיקוד שליטה פנימי" הם מושגים הקשורים ללקיחת אחריות אישית בתחומי חיים שונים. עיינו במרשתת והגדירו מושגים אלו.
- כיצד מתקשרים מושגים אלו ללקיחת אחריות?
- אילו אנשים יתמודדו טוב יותר עם אתגרי החיים וישגו את מטרותיהם בצורה מיטבית יותר? בעלי מיקוד שליטה חיצוני או פנימי? גם וגם? מה הקשר בין הדברים?
- מה נוכל ליישם בחיינו בתחום המשפחה שלנו והחיים בחברה לאור מושגים אלו?
- כתבו דוגמאות מן החיים (אפשר מתקופת הקורונה או מכל אירוע העולה בזיכרונכם).
- תארו אירוע מתחום החיים במשפחה או בחברה שבו נדרשתם להתמודד עם אתגר בחייכם.
- הציעו שתי דרכי התמודדות אפשריות להתמודדות זו: מתוך מיקוד שליטה חיצוני ופנימי.
- כיצד פעלתם?
- מה תוכלו ללמוד על אופן קבלת ההחלטות שלכם לאור האירוע שתיארתם?

עיון נוסף

נסיים בדברי הרב קוק זצ"ל בספרו **עין איה** (ברכות ט, ר'):
"אמר רב יצר הרע דומה לזכוב ויושב על שני מפתחי הלב כו' ושמואל אמר דומה לחטה כו'".

- מהן שתי הגישות שמבאר הרב קוק לאור דברי הגמרא שם?
- איזו שיטה עדיפה בעיני הרב קוק מבין השתיים?
- מה נוכל ללמוד מדבריו לגבי דרכי ההתמודדות שלנו עם אתגרים שונים בחיינו ובחיי משפחותינו?